

wiecznych rozwiązaniach. Z kolei w prawie obligacyjnym właściwie Autorka najpierw przedstawia ogólne pojęcia dotyczące umów w aspekcie historycznym, potem umowy zamiany i kupna-sprzedaży jako podstawowe w połączeniu z problematyką odpowiedzialności za wady fizyczne i prawne i zagadnieniem długu i odpowiedzialności. Cennym punktem jest wyodrębnienie i wskazanie na historyczny rozwój (do XX wieku) papierów wartościowych. Następnie K. Adamová, z części szczególnej zobowiązań przedstawia w odrębnych punktach umowy: najmu i dzierżawy, pożyczki i użyczenia, darowizny, o dzieło, o usługi domowe, o naukę zawodu i pracę, z gry, zakładów, loterii, ubezpieczenia. Takie ujęcie, bardziej cywilistyczne z pewnością dobrze służy dydaktycznemu celowi książki.

Także niewątpliwym walorem dydaktycznym książki jest dodatek źródłowy, który K. Adamová podzieliła na dwie części. Pierwszą, obejmującą teksty z praw feudalnych, ograniczone jednak do czeskiego kręgu kulturowego i drugą zawierającą wybrane fragmenty z Landrehtu pruskiego z 1794 r., ABGB i BGB. Szkoda oczywiście, iż Autorka nie pokusiła się o wybór bardziej reprezentatywny dla Europy środkowej. Z doбором tekstów wiąże się jeszcze jedna uwaga dotycząca wykorzystanej literatury, której wykaz K. Adamová zamieszcza na końcu pracy. W odniesieniu do historii prawa polskiego Autorka powołuje się na J. Bardacha, B. Leśnodorskiego i M. Pietrzaka, *Historię państwa i prawa polskiego* w nieaktualnym już wydaniu z 1979 roku! Tylko z korzyścią dla pracy Adamovej byłoby sięgnięcie do tak licznych nowych polskich opracowań podręcznikowych, wydanych już w zmienionych warunkach ustrojowych².

Reasumując otrzymaliśmy pracę potrzebną i wartą sięgnięcia także przez polskiego Czytelnika, choć niedużą rozmiarami. Czescy studenci prawa, dla których jest przeznaczona na pewno dzięki niej nabiorą lepszego rozeznania w dziejach prawa naszej części Europy i będą mogli wyraźniej uświadomić sobie łączność rozwiązań prawnych występujących na tych terenach, jak też i pewne cechy oddzielne. Rozumienie obszaru Europy środkowej przez K. Adamová, jak i sposób jej ujęcia zagadnień szczegółowych mogą stać się też impulsem dla naszej historii prawa w próbach podejmowania podobnych opracowań, połączonych z wysuwaniem własnych propozycji. O korzyściach tego typu prac podręcznikowych służących pokazywaniu i wyjaśnianiu dziejów prawa w łączności z krajami nam bliskimi terytorialnie i kulturowo, sądzę, nie trzeba nikogo przekonywać.

WOJCIECH WITKOWSKI (Lublin)

Karolina Adamová, *Dějiny veřejného práva ve střední Evropě Přehled vybraných otázek*, C.H. Beck, Právnické učebnice, Praha 2000.

Wydaną w ubiegłym roku w wydawnictwie C.H. Beck książkę Karoliny Adamovej należy uznać za ciekawą publikację dydaktyczną, przeznaczoną dla studentów szczególnie zainteresowanych historią ustroju i prawa. Autorka wychodzi naprzeciw dążeniom młodego pokolenia, które w Czechach (podobnie jak w naszym kraju) wybiera najchętniej kierunki studiów przygotowujące specjalistów w zakresie nowoczesnych reguł rządzących funkcjonowaniem państwa i społeczeństwa. Warto zauważyć, że reguły te kształtowały się na przestrzeni wielu wieków i współczesne rozwiązania ustrojowe i prawne bazują w dużej mierze na doświadczeniach sprawdzonych w trakcie długotrwałej ewolucji. Powszechnie sądzi się, że podstawy ideologiczne do-

² W rozdziale o prawie spadkowym Adamová powołuje się tylko na A. Vetulaniego, *Dzieje historii prawa w Polsce*, Kraków 1948 i S. Arnolda, *Historię Polski* z 1962 roku.

cenianego dziś w całym świecie społeczeństwa obywatelskiego zawdzięczamy nowatorskim doktrynom oświeceniowym, a ich praktyczne wprowadzenie w życie reformom rewolucji francuskiej. Tymczasem wiele XIX-wiecznych i współczesnych instytucji ustrojowych i prawnych miało swoje pierwowzory we wcześniejszych epokach. Twierdzenie to wydaje się oczywiste w odniesieniu do pojęć i konstrukcji z zakresu prawa prywatnego, ale i w przypadku prawa publicznego można zauważyć takie prawidłowości. Publikacja Karoliny Adamowej w przystępnej, syntetycznej formie przedstawia kolejne przemiany państwa i kształtowanie się istniejących także w obecnej rzeczywistości rozwiązań ustrojowych: konfederacji i federacji. Nowatorski charakter ma zakres geograficzny recenzowanej pracy. Autorka skoncentrowała się na ewolucji prawnej i ustrojowej państw Europy środkowej i oparła swoje wywody na historii prawa publicznego w Niemczech, Austrii, Czechach, Polsce i na Węgrzech. Ten kierunek badań wydaje się ze wszech miar wskazany, zwłaszcza w kontekście postępujących powoli, ale nieprzerwanie procesów integracyjnych. Autorka zrywa z tradycyjnym schematem stosowanym w podręcznikach powszechnej historii prawa, który uwzględnia zwykle dzieje ustrojowe XIX-wiecznych wielkich mocarstw (Francji, Anglii, Rosji, Austrii, Prus – później Niemiec, Stanów Zjednoczonych). Dla przedstawienia dokonującej się w II połowie XX w. ogólnoświatowej ewolucji schemat ten jest najbardziej reprezentatywny, gdyż wymienione kraje wywarły najistotniejszy wpływ na współczesne systemy polityczne funkcjonujące na wszystkich kontynentach. W trakcie budowania zjednoczonej Europy trzeba jednakże zauważać cechy specyficzne poszczególnych regionów (czy raczej makroregionów?). Uwzględnione przez Autorkę kraje niewątpliwie taką wyróżniającą się strefę stanowią, ze względu na więzi historyczne jakie na przestrzeni wieków łączyły ze sobą poszczególne ziemie.

Zawarte w tytule pracy pojęcie Europy środkowej budzi daleko idące kontrowersje. Karolina Adamová jest świadoma niejednołitego rozumienia tego określenia i we wstępie przedstawia, funkcjonujący nie tylko w literaturze historyczno – prawnej, różnorodny zakres terytorialny przypisywany nazwie Europa środkowa. Autorka uwzględniła dzieje państw tworzonych przez tzw. „narody polityczne”, czyli organizmów o różnym stopniu niezależności funkcjonujących przez większość czasu w ubiegłym tysiącleciu, co pozwoliło na przedstawienie długotrwałej ewolucji ustrojowej. Wyjątkowo tylko przytoczono rozwiązania i doktryny z innych terenów (np. monarchii frankońskiej, Chorwacji, Szwajcarii, Francji czy obszaru nadbałtyckiego) dla potwierdzenia ogólnych prawidłowości. Komentarza wymaga także używane przez Karolinę Adamową pojęcie prawa publicznego (veřejného práva). Obejmuje ono nie tylko uznawane powszechnie w naszym kraju za publiczne gałęzie prawa (np. prawo konstytucyjne, administracyjne, międzynarodowe prawo publiczne), ale także wyraźnie wyróżniane w Polsce prawo karne, jako prawo tworzone i egzekwowane w interesie państwa. Z drugiej strony jednak zgodnie z koncepcją sformułowaną już w tytule praca obejmuje wybrane zagadnienia i z tego powodu prawdopodobnie pominięto proces tworzenia ważnych działów prawa publicznego (np. prawa administracyjnego, prawa finansowego i in.). Kształtowanie się dychotomicznego podziału na prawo publiczne i stanowiące jego dopełnienie prawo prywatne Autorka wyjaśnia w rozdziale I, który ma charakter wprowadzający i zawiera interesującą analizę z punktu widzenia teorii prawa i historii doktryn politycznych i prawnych.

Najobszerniejszy w pracy rozdział II poświęcony został tworzeniu i ewolucji prawa państwowego, chociaż praktycznie jest to w dużej mierze po prostu historia ustroju w Europie środkowej. Autorka zastosowała tradycyjną periodyzację i wyróżniła kolejno występujące po sobie formy: państwo patrymonialne, stanowe i absolutne. Uwzględniła jednak także specyfikę Europy środkowej i w osobnym punkcie omówiła federacje i konfederacje, które przez kilkaset lat stanowiły model ustrojowy najbardziej charakterystyczny dla tej części kontynentu. Dwa ostatnie punkty tego rozdziału odchodzą już od powszechnie stosowanej periodyzacji i obejmują kształtowanie się państwa konstytucyjnego opartego na systemie reprezentacji parlamentarnej oraz tworzenie podstaw samorządu, co należy uznać za przemyślaną przez Autorkę wybór najbardziej

charakterystycznej problematyki spośród wielu przemian społeczno-politycznych, które dokonywały się w XIX wieku w Europie środkowej (konieczność dokonywania takich wyborów w publikacji o charakterze wyłącznie dydaktycznym zasygnalizowano już w samym tytule). Stawiający ponad połowę pracy rozdział II stanowi solidną bazę dla dalszych rozważań. Karolina Adamová potrafiła umiejętnie zarysować (naturalnie w dużym uogólnieniu) tło historyczne i przedstawić kluczowe pojęcia ustrojowe właściwe wszystkim krajom na danym etapie ustrojowym. Oczywiście jest, że dzieje ziem czeskich poznajemy dokładniej niż innych terytoriów. Zrozumiała dążność do uogólnień spowodowała zapewne potknięcia, których Autorka nie zdołała uniknąć. W przypadku naszego państwa warto zwrócić uwagę na datę koronacji Bolesława Chrobrego. W polskiej historiografii bez zastrzeżeń uznawany jest rok 1025, który uwzględniono w recenzowanej publikacji, ale z wątpliwościami na rzecz roku 1024 (s. 13). W dalszych rozważaniach Autorka opowiada się jednak za datą 1024 (s. 13, 17), a wydaje się że w takim przypadku poglądy mediewistyki rodzimej powinny zostać uszanowane. Za niewielki lapsus można też uznać przypisanie tytułu królewskiego Bolesławowi Krzywoustemu (s. 16), czy zasady dziedziczenia tronu w linii żeńskiej w XII stuleciu (s. 35). Błędnie powiązano z artykułami henrykowskimi „liberum veto”, chociaż zasada ta nie została w nich *expressis verbis* wyrażona (s. 50), niezrozumiałe jest także wskazanie daty 1774 dla utworzenia Rady Nieustającej (s. 44).

Te drobne uchybienia nie wpływają jednak na ogólną pozytywną ocenę. Natomiast więcej uwagi należało moim zdaniem poświęcić (i uwidocznic to w konstrukcji pracy) najbardziej charakterystycznym cechom, które wyróżniały nasz region na tle całego kontynentu. Na przykład w epoce rozdrobnienia feudalnego odrębności Europy środkowej i wschodniej powinny zostać wyraźniej uwypuklone (m.in. brak drabiny lennej, rozbiecie dzielnicowe), – kwestie te zostały tylko zasygnalizowane (s. 30). Kontrowersyjne jest także omówienie pojęcia „Korony” w punkcie poświęconym państwu patrymonialnemu, gdyż w Polsce konstrukcja ta (zresztą przejęta z Anglii) jest charakterystyczna dla monarchii stanowej. Na szczególne wyróżnienie zasługują także moim zdaniem specyficzne formy ustrojowe, tak wyjątkowe w skali całej Europy, jak państwowość czeska w okresie husyckim, czy szlacheckie republiki w Polsce i na Węgrzech w dobie powszechnych tendencji absolutystycznych. Na uznanie zasługuje natomiast fragment pracy poświęcony pojęciom federacji i konfederacji. Autorka podkreśla różne znaczenia konfederacji i federacji jako organizacji polityczno-społecznych, wskazuje na brak ścisłego i konsekwentnego ich odróżniania w przeszłości i łatwe przechodzenie od jednej formy do drugiej. Ta skomplikowana problematyka została zarysowana na starannie dobranych przykładach dobitnie obrazujących wielość i różnorodność rozwiązań funkcjonujących w dziejach Europy: konfederacja szwajcarska, Hanza, konfederacja warszawska z 1573 r., unia w Utrechcie z 1579 r. i konfederacja czeska z 1619 r.¹ W kolejnym punkcie przedstawiono podstawy teoretyczne monarchii konstytucyjnej, reprezentacji narodowej, koncepcji państwa w doktrynach liberalnych, społeczeństwa obywatelskiego, monarchii parlamentarnej i realizację tych idei w XVIII i XIX wieku w Niemczech, na Węgrzech, na ziemiach polskich i w przedlitawskiej części monarchii habsburskiej. Szkoda tylko, iż w przypadku naszego kraju Autorka skoncentrowała się prawie wyłącznie na Konstytucji 3 Maja, a wspomniała zaledwie w dwóch zdaniach ustawy zasadnicze z początku XIX wieku, które w nie mniejszym stopniu uwzględniały wyżej wymienione idee. Polskiego czytelnika zainteresuje natomiast niewątpliwie dość dokładnie scharakteryzowana (s. 67-69), a mało znana u nas koncepcja „państwa estetycznego”. Ostatni fragment rozdziału II zawiera kształtowanie się podstaw teoretycznych europejskiego samorządu.

Rozdział III poświęcony został wyodrębnieniu się prawa międzynarodowego publicznego. W pierwszej kolejności omówiono powstanie i ugruntowanie się pojęcia suwerenności, a następ-

¹ Warto zwrócić uwagę, że problematyka ta została już przez Autorkę szerzej opracowana. Karolina Adamová, *K historii evropského federalismu*, Univerzita Karlova, Karolinum, Vydavatelství Univerzity Karlovy, Praha 1997.

nie przedstawiono najważniejsze traktaty pokojowe i wielostronne układy międzynarodowe oraz organizacje międzynarodowe od pokoju westfalskiego w 1648 r. poczynając, a na powołaniu Ligi Narodów w 1919 r. i Organizacji Narodów Zjednoczonych w 1945 r. kończąc. Ostatni fragment ukazuje początki wyodrębniania się międzynarodowego prawa publicznego, jako nowej gałęzi prawa w doktrynie naukowej na przełomie XVI i XVII wieku, z podkreśleniem szczególnych zasług Hugo Grocjusza. Następny rozdział to oryginalny pomysł Autorki przedstawienia historycznych korzeni procesów integracyjnych trwających obecnie w Europie. Wątpliwości budzi jednak sam tytuł: *K dějinám evropské integrace (Z dziejów integracji europejskiej)*. Wbrew nazwie nie znajdziemy tam historii politycznych prób jednoczenia Europy, tylko omówienie doktryn filozoficznych, teologicznych i polityczno-prawnych a nawet literackich, które takie zjednoczenie i powszechny pokój postulowały. Rozdział ten jest jednak szczególnie interesujący dla polskiego czytelnika, gdyż obok ogólnie dostępnych poglądów św. Augustyna, Tomasza z Akwinu, Marsyliusza z Padwy, Tomasza Campanelli, Jana Amosa Komenskego, Williama Penna i in. prezentuje też mniej znane rozwiązania, które zaproponowali m.in. Pierr Doubois, Emeric Cruce, Maximilien Sully, Bernardin de Saint Pierre, a także konkretną propozycję polityczną wysuniętą w XV w. przez narodowego króla Czech Jerzego z Podiebradu.

W rozdziale V poświęconym prawu karnemu Autorka przedstawiła krótki zarys ewolucji od instytucji zemsty prywatnej do stanowionego przez państwo i egzekwowanego przez państwo skodyfikowanego systemu prawa. Ewolucja ta została zobrazowana pobieżną charakterystyką kolejnych kodeksów karnych obowiązujących na ziemiach Europy środkowej od *Constitutio Criminalis Carolina* z 1532 r. poczynając, a na rosyjskim kodeksie *Tagancewa* z 1903 r., który wprowadzono na ziemiach polskich w czasie I wojny światowej kończąc. Nieco więcej miejsca zajmuje przegląd najbardziej typowych przestępstw, ściganych w trakcie trwającego kilkaset lat procesu kształtowania nowożytnego prawa karnego. Podzielono je na kilka grup: przestępstwa przeciwko państwu, przeciwko religii, przeciwko moralności, przeciwko życiu i zdrowiu oraz przeciwko mieniu. Oddzielnie zaakcentowana została sytuacja prawna Żydów i Cyganów. Podsumowanie stanowi krótka analiza rodzajów kar i ich przekształceń na przestrzeni kilku wieków. Ostatni rozdział VI omawia systemy ustrojowe powstałe po klęsce Niemiec, Austro-Węgier i Rosji w centralnej części naszego kontynentu. Najdokładniej scharakteryzowana została ze zrozumiałych względów republika Czechosłowacji. Wydaje się jednak, że należało więcej uwagi poświęcić narodzinom nazizmu hitlerowskiego i organizacji wewnętrznej państwa faszystowskiego w Niemczech po roku 1933, ze względu na negatywną rolę, jaką odegrało ono w następnych latach w historii całego świata.

Reasumując należy jeszcze raz podkreślić ogólną pozytywną ocenę recenzowanej książki, jako bardzo przydatnej pozycji dydaktycznej. Studenci mogą korzystać z zamieszczonego na końcu pracy aneksu zawierającego wykazy władców i lat ich panowania, a także głów państw i okresów sprawowania tej funkcji w systemach republikańskich w Czechach (Czechosłowacji), na Węgrzech, w Niemczech, w Polsce, ale również na Litwie i w Chorwacji. Lista ta przygotowana została bardzo starannie, chociaż uważny czytelnik znajdzie drobne błędy (np. okres panowania Augusta III w Polsce – 1733-36, czy Wilhelma I w Prusach – 1840-61, wymienienie kanclerzy II Rzeszy w ramach republiki, przypisanie Józefowi Piłsudskiemu funkcji prezydenta w latach 1918-1922). Praca oparta została na solidnej i reprezentatywnej literaturze przedmiotu. Warto jednak zauważyć, że wyraźną przewagę mają pozycje czeskie i niemieckie. Z literatury polskiej Autorka nie powołuje niestety fundamentalnego systemu „Historia państwa i prawa Polski” pod ogólną redakcją J. Bardacha, nie zauważa też podręczników opracowanych w ostatnich latach w ośrodkach: krakowskim, poznańskim, lubelskim, czy gdańskim, co przy tego typu publikacji można uznać za istotną wadę.

W realizowanej obecnie w naszym kraju reformie programowej studiów prawniczych i administracyjnych zaobserwować można wzrastające znaczenie przedmiotów monograficznych lub fakultatywnych, które mają zapewniać studentom rozwijanie indywidualnych zainteresowań i bu-

dowanie własnej drogi do uzyskania dyplomu. W ramach tego nowego systemu rodzi się potrzeba przygotowania odpowiednich pomocy dydaktycznych. Obok ogólnych podręczników wykorzystywanych w ramach kursu podstawowego, powinny być opracowywane monografie, skrypty, czy teksty źródłowe przeznaczone dla zajęć monograficznych, fakultatywnych i seminaryjnych. Praktyka ta funkcjonuje od dawna na wydziałach prawa w Europie zachodniej. Karolina Adamová wyraźnie korzysta z tych wzorców. Warto zwrócić uwagę, że jest to kolejna pozycja dydaktyczna Autorki, oprócz wspomnianej wyżej pracy: *K historii evropského federalismu*, w 2001 r. ukazała się kolejna książka stanowiąca uzupełnienie niniejszej tematyki: *Dějiny soukromého práva ve střední Evropě, Stručný nástin*. C.H. Beck, Praha. Wydaje się, że te tendencje powinny być też w większym stopniu realizowane na gruncie nauk historyczno-prawnych w naszym kraju.

ANDRZEJ WRZYSZCZ (Lublin)

Der Westfälische Frieden. Diplomatie-politische Zäsur-kulturelles Umfeld-Rezeptionsgeschichte, Hrsg. Heinz D u c h h a r d t, „Historische Zeitschrift” (NF), Beiheft 26, München 1998, R. Oldenbourg Verlag, ss. 888.

350-lecie pokoju westfalskiego, rocznica jaka przypadła w 1998 r., skłania do refleksji z wielu powodów. Dzieło pokoju westfalskiego było pod wieloma względami pionierskie. Swoimi rozwiązaniami wybiegało niewątpliwie w wielu punktach przed swoją epokę. Pokój westfalski postrzegany jako rozwiązanie o charakterze globalnym, mające rozwiązać w kompleksowy sposób wiele trudnych problemów, które narosły w Niemczech i stały się przyczyną konfliktu na ówczesne czasy ogólnoeuropejskiego, by nie powiedzieć światowego, otwierają cykl wielkich rozwiązań pokojowych w przyszłości (Wiedeń, Wersal, Jałta), które także w intencjach ich twórców miały konstytuować nie tylko pokój, ale porządki polityczne na wiele lat.

Problem traktatu westfalskiego poddawano w przeszłości licznym opracowaniom; warto wspomnieć chociażby wydawnictwa źródłowe. Był on, jako ważny fakt dziejowy, ze względu na swoje skutki i znaczenie przedmiotem refleksji historycznej, politycznej, prawnej. Powstały w ich wyniku porządek polityczno-prawny, jaki nastąpił w Rzeszy w wyniku zawarcia traktatów westfalskich był przedmiotem oceny i analizy, niekiedy mocno krytycznej ze strony współczesnych.

Potrzeba dokonania stosownego podsumowania dzieła pokoju westfalskiego, oceny jego roli i znaczenia nie tylko w dziejach Niemiec, ale także ogólnoeuropejskich, legła niewątpliwie u źródeł konferencji zorganizowanej od 27 X do 2 XI 1996 r. w Münster, a więc miejscu prowadzenia rokowań, które doprowadziły do zawarcia historycznego traktatu, a dzisiaj będącym także silnym niemieckim, uniwersyteckim ośrodkiem badań historycznych. Tom materiałów z odbytej konferencji zamieszczonych w ramach zasłużonej serii wydawniczej Historische Zeitschrift, prezentuje się imponująco. Nie tylko z uwagi na ilość uczestników, będących autorami zamieszczonych wystąpień (39), ale także z powodu ich znaczenia w nauce, od lat ugruntowanej, stanowiącej przegląd międzynarodowej plejady specjalistów czasów nowożytnych. Wśród nich odnaleźć można nazwiska polskich badaczy: Henryka Wisnera i Małgorzaty Morawiec.

Ze względu na znaczną ilość artykułów, będących następstwem wygłoszonych w czasie konferencji referatów, podejmujących różne zagadnienia, związane z traktatami, jak też ich epoką, zostały one problemowo i tematycznie podzielone na pięć różnych działów. Zaprezentowane zo-